

Onderwijzen tijdens Transitie

Een werkboek vol hoopvolle en regeneratieve verhalen

Onderwijzen tijdens Transities

Een werkboek vol hoopvolle en regeneratieve verhalen

Bas van den Berg

Onderwijzen tijdens Transitie | *Een werkboek vol hoopvolle en regeneratieve verhalen*
Copyright © 2023 Bas van den Berg

Auteur: Bas van den Berg
Redactie en eindredactie: Martine de Wit, Het Nederlands Tekstbureau
Kunstwerken en lay-out: Nynke Stam
Uitgeverij: Brave New Books

Dit boek is mogelijk gemaakt door het lectoraat Designing Value Networks (voorheen bekend als Innovation Networks) van De Haagse Hogeschool en het Expertisenetwerk Systemisch Co-Design.

ISBN: 978 94 649 2002 4

“Those who contemplate the beauty of the earth
find reserves of strength that will endure as long as life lasts.”

- Rachel Carson

Voorwoord door Claire Boonstra

Hoe kunnen we het onderwijs weer tot leven brengen, en het leven weer in het onderwijs?

We willen zó graag dat het niet misgaat met kinderen, jongeren en de samenleving, dat we het onderwijs zo beheersbaar, meetbaar en vergelijkbaar mogelijk hebben ingericht. Als we alles maar precies in beeld hebben, kunnen we goed sturen en komt het goed. Althans, dat denken we.

In de logistieke sector hebben we, om spullen van allerlei vormen zo goed mogelijk te kunnen stapelen en verschepen, gestandaardiseerde containers uitgevonden. Een uitvinding die veel teweeg heeft gebracht, want sindsdien kunnen we, voor weinig geld, veel dingen heel efficiënt verplaatsen. Het principe van de gestapelde containers zie je ook terug in het onderwijs: het lesrooster ziet er precies zo uit als een boel op elkaar gestapelde containers. Een schoolgebouw ook.

Als je een willekeurig iemand vraagt om een beeld te schetsen van ‘onderwijs’, bestaat dat hoogstwaarschijnlijk uit: een schoolgebouw, met klaslokalen, waarin je door een leraar, in aparte vakken, met behulp van een lesmethode, leert over de wereld buiten de school. Aan het eind van de les of periode krijg je een toets en daarvoor krijg je een cijfer. Een hoger cijfer is beter dan een lager cijfer. Huiswerk, netjes kunnen stilzitten, tienminutengesprekken, een rapport en wel of niet overgaan horen er ook bij. Met vwo en universiteit krijg je applaus want dat is immers het hoogst haalbare. Met vmbo of mbo ‘komt het heus wel goed met je’ maar het voelt toch een beetje als falen. Ook al beginnen we te beseffen dat we onze vakmensen hard nodig hebben, als je met een vwo-advies een (v)mbo vakopleiding gaat doen, ‘vergooi je je talent’. Want theoretisch is nou eenmaal hoger en dus beter dan praktisch.

Dit is het verhaal dat we als samenleving in de loop van de tijd met elkaar hebben gecreëerd en als ‘normaal’ zijn gaan zien. Alles dat afwijkt van dit verhaal wordt gezien als ‘alternatief’. En als je als mens afwijkt van de norm, wordt er een ‘stoornis’ of ‘afwijking’ vastgesteld en wordt er geredieerd. Alles om maar weer binnen het beheersbare gemiddelde te komen.

Het is niet gek dat leraren en leerlingen massaal omvallen en gebukt gaan onder stress, burn-out en mentale klachten. Wij mensen zijn nou eenmaal geen containers. We zijn unieke, complexe, briljante, waanzinnige, bizarre, geweldige en vooral levende wezens. En leven, met onszelf, elkaar en alle

andere levende wezens op onze krachtige en kwetsbare planeet, brengt gigantische uitdagingen met zich mee. We hebben daarom een grote transitie in te zetten: onderwijs moet weer over het leven gaan. Het leven en alles wat bevorderlijk is voor het leven, moeten we centraal gaan zetten in ons onderwijs. Sterker nog, we moeten onze structuren en systemen óók gaan inrichten als levende organismen. En dan wordt vanzelf duidelijk dat alles willen beheersen en controleren, precies het tegenovergestelde is van leven.

Gelukkig zijn er op ontzettend veel plekken dappere pioniers te vinden die niet meer in het ‘traditionele’ verhaal geloven. Zij laten zien dat - en hoe! - het anders kan. Ze laten zien hoe je de principes van het leven, van de natuur, centraal kunt zetten in het onderwijs. Daarom ben ik ook zo ontzettend blij met het werk van Bas van den Berg. Al vanaf het eerste moment dat ik hem tegenkwam, ben ik onder de indruk van deze bijzondere man, die op zo’n jonge leeftijd al zo veel levens heeft geleefd. Maar vooral ben ik hem erg dankbaar voor zijn werk op het gebied van regeneratief onderwijs, niet in de laatste plaats door de manier waarop hij zijn onderzoek heeft opgezet. Zijn Regenerative Education Podcast, het Regenerative Education Whitepaper en de designprincipes die hij op basis van zijn onderzoek ontwikkelde, maakten het mogelijk om al gedurende het onderzoek mee te leren, mee te lezen en mee te leven met de opgedane lessen. Vanuit onze stichting *oe Operation Education* hebben we dan ook veelvuldig en dankbaar gebruikgemaakt van al dit werk en het op allerlei manieren gedeeld met ons *oe Ecosysteem*.

Nu is er dan dit boek. Een belangrijk boek, een noodzakelijk boek. Want nu steeds meer mensen beginnen in te zien dat we het ‘anders’ moeten doen in educatie, rijst onmiddellijk de vraag: hoe dan? Hoe kunnen we het leven, de natuur, ecologie en regeneratie centraal stellen? Dit boek geeft veel antwoorden, met prachtige voorbeelden van hoe dit nu al in de praktijk gaat. Het is vooral gericht op hoger onderwijs, maar de voorbeelden en principes zijn zo universeel dat ze toepasbaar zijn voor alle lagen en sectoren in het onderwijs.

Ik wens jullie allen veel lees- en leerplezier en ik maak een diepe buiging voor Bas, voor alles wat hij betekent voor het onderwijs, voor de jongeren, voor de toekomst en voor de volgende generaties!

Claire Boonstra
Juli 2023

Claire is oprichter van *oe Operation Education*, een stichting gericht op de transformatie naar regeneratief onderwijs door het identificeren, inspireren, activeren en mobiliseren van pioniers die deze transformatie voorleven.

Wereldverbeterend onderwijs als nieuwe norm

Ik herinner me die ene bijeenkomst van de curriculumcommissie bij Hogeschool Rotterdam als de dag van gisteren. We kwamen met de betrokken docenten en hoofddocenten bij elkaar, om te bespreken hoe de installatie vorderde van beginselen in de betekenis-economie binnen het onderwijs. Na wat obligate plichtplegingen nam een van ons geëmotioneerd het woord. Hij stelde zichzelf hardop een gewetensvraag: “Wanneer gaan we nou eens eerlijk zijn tegenover onze studenten? Wij weten allemaal dat klimaatverandering, milieuverontreiniging, de ineenstorting van biodiversiteit en de zesde uitstervingsgolf harde feiten zijn en dat deze een onvoorstelbaar grote maatschappelijke ontwrichting gaan ontketen. Maar tegenover onze studenten doen we net alsof hun toekomstperspectief *business as usual* is. We leiden onze studenten ‘gewoon’ op om ‘gewoon’ een vak uit te oefenen. Maar er is helemaal geen gewoon meer. Dus wanneer gaan we studenten nou eens eerlijk vertellen dat hun leven en dus ook hun loopbaan ingrijpend zullen worden beïnvloed door de ecologische crisis?”

In eerste instantie bleef het ongemakkelijk stil. Toen ontstond er een interessante discussie. Een deel van de aanwezigen opperde dat voorzichtigheid geboden was bij deze gewetensvraag. Deze groep (hoofd)docenten signaleerde dat studenten eerlijk vertellen over de toestand in de wereld, gelijk kan staan aan het ontnemen van hun toekomstdromen. Wie zijn wij als Hogeschool Rotterdam om studenten te confronteren? De (hoge)school is er om studenten op te leiden tot vaardige professionals. Wij zijn opleiders. Wij dragen relevante vakkennis en -kunde over en kwalificeren professionals. De taak om jonge mensen te vertellen over de benarde toestand van de wereld en de gevolgen daarvan voor hun persoonlijke en professionele leven is voor de opvoeders. Docenten zijn geen opvoeders en moeten ook geen opvoeder willen zijn.

Deze stellingname maakte een hevige tegenreactie los bij een andere groep aanwezigen. Iemand opperde: “Dit klinkt als misleiding. Wij zijn immers niet alleen een hogere beroepsopleiding, maar ook een wetenschapsinstituut. Wij zijn een actief onderdeel van de wetenschapswereld en we doen aan serieus wetenschappelijk onderzoek. En die wetenschap is glashelder over de ecologische ramp die gaande is. We weten dat klimaatverandering en de ineenstorting van biodiversiteit keiharde feiten zijn. Als we deze wetenschappelijke feiten weghouden bij onze studenten, dan zijn we gebrekkige opleiders. We kunnen

helemaal niet anders dan eerlijk zijn. Het is onze plicht om studenten goed voor te bereiden op de realiteit. Als we dat niet doen, zijn we onze studenten eigenlijk gewoon aan het voorliegen.”

Dit boek laat zien dat en hoe het onderwijs de schijnbare tegenstelling tussen opleiden en opvoeden kan overstijgen. Het opleiden van vaardige professionals hoeft helemaal niet in strijd te zijn met het voorbereiden van studenten op een sterk veranderende maatschappelijke context. Sterker nog; de integratie van vakkennis en -kunde met maatschappijkennis en -kunde is synergetisch. De lesstof wordt rijker, urgenter en beklijft beter als je de aanstaande professionele praktijk en de aanstaande maatschappelijke praktijk actief met elkaar vermengt. Als studenten leren in wat voor situatie zij hun vak gaan uitoefenen, en wat zij met dat vak voor de wereld kunnen betekenen.

In dit boek presenteert Bas van den Berg een rijke verzameling van nieuwe, beproefde, integrale onderwijspraktijken. Deze zijn gericht op het ontwikkelen van transitietalent bij studenten en hun vermogen om als professional bij te dragen aan een betere wereld. Het is daarmee een handboek voor het onderwijs van de toekomst: wereldverbeterend onderwijs!

Kees Klomp
Juli 2023

Kees is adviseur, spreker en schrijver op het gebied van de betekenis-economie en betekenisvol ondernemen. In het bedrijfsleven, onderwijs en op de (digitale) boekenplank zet hij aan tot economische, ecologische en sociale bloei.

Inhoudsopgave

Even voorstellen	12
Introductie Educatie in tijden van systeemcrisis	14
Deel 1 Verbinden met transitieopgaven	25
Den Haag	26
Leren door andere werelden te ontwerpen	
Rotterdam	34
Leren in fieldlabs	
Breda	42
Leren van, met en dankzij de aanwezigheid van anderen	
Sittard	52
Gemeenschapsleren naar een circulaire economie	
Onderwijsdialoog	60
Deel 2 Transitie van het onderwijs	71
Wageningen	72
Sociaal-emotionele leerprocessen met een ecologische focus	
Utrecht	82
Mensvriendelijk design	
Groningen	90
Onderwijs transitie: van supermarkt naar foodhallen	
Onderwijsdialoog	98
Deel 3 Transformaties en transities	109
Zwolle	110
Terug naar een mindset van verbinding	
Enschede	118
Ik, wij, het	
Amsterdam	126
De controle loslaten en vertrouwen	
Onderwijsdialoog	136
Deel 4 Terugkeren en voorbereiden op de volgende reis	145
Hoe passen we de lessen van onze reis toe?	146
Nawoord	151
Bibliografie	152

Even voorstellen

Hallo, ik ben Bas van den Berg, de auteur van dit boek. Wat fijn dat jij net als ik geïnteresseerd bent in onderwijzen in transities, en alle uitdagingen die daarbij komen kijken. Het is een onderwerp dat mij nauw aan het hart gaat en ik doe mijn best er met zo veel mogelijk mensen over te praten. Dat doe ik onder meer in The Regenerative Education Podcast waarin ik praat met vooruitlopende onderwijsvernieuwers die anders durven te reageren op de staat van de planeet. Mijn eigen visie op onderwijs begon ik te ontwikkelen toen ik ongeveer 14 jaar oud was. Toen vroeg de sensei van mijn judoschool me hem te helpen met de lessen kinderjudo. Judo betekent vrij vertaald ‘de zachte weg’ en werd, meer dan alleen als fysieke sport, gedoceed als een vorm van pedagogiek, discipline en ethiek. Mindfulness en meditatie waren bijvoorbeeld bij elke sessie belangrijke pedagogische onderdelen. Deze lessen heb ik altijd meegenomen, ook naar het formele onderwijs in het hbo en het wo waar ik later actief werd. Maar daar kwam ik niet vanzelf in terecht. In 2017 bereidde ik me nog voor op een carrière als topatleet in de krachtporten, tot ik werd gediagnosticeerd met de ziekte van Bechterew, een vorm van reuma. Ineens kon ik niet meer de persoon worden die ik voor ogen had en ik moest mezelf opnieuw uitvinden. Daarvoor moest ik echt naarbinnen gaan: wie kan en wil ik dán zijn? Die vraag beantwoorden was een waardevol proces en anderen helpen dit ook voor zichzelf uit te zoeken, leek me het mooiste dat bestond. Dus ik besloot mezelf in dienst te stellen van het onderwijs.

In 2021 werd ik benoemd tot Duurzame Docent van het jaar in de categorie hoger onderwijs en in 2022 tot Held van het Onderwijs door SBS6. In 2023 promoveerde ik in onderwijs- en leerwetenschappen bij de Wageningen Universiteit & Research met het proefschrift *Design Principles of Regenerative Higher Education in Times of Sustainability Transitions*. Mijn achtergrond ligt in de techniek (chemische technologie) en sociale wetenschappen (transitiekunde) en voordat ik promoveerde was ik actief als managementlid en co-oprichter van het kenniscentrum Mission Zero van De Haagse Hogeschool. Dit kenniscentrum richt zich op *‘empowering learners to co-create a regenerative future’*. In mijn loopbaan ben ik de meest inspirerende onderwijspioniers tegengekomen en ik vind het een privilege en een eer om hun wijsheden te delen in dit boek.

In de reflecties in dit boek zal ik ook uit twee van mijn eigen onderwijscontexten putten. De eerste is het nationale honoursprogramma Leiderschap voor de Circulaire Transitie (LCT) dat ik in 2020 samen met lector dr. Kim Poldner

(Haagse Hogeschool) en onder meer Het Groene Brein startte en coördineerde. In dit programma leren studenten van meer dan tien kennisinstellingen door het hele land over de transitie naar een circulaire economie. De tweede onderwijscontext is de minor Mission Impact die ik bijna drie jaar doceerde en coördineerde bij de Haagse Hogeschool. In deze minor gingen studenten een semester fulltime aan de slag met transitieopgaven in de regio Haaglanden.¹ Voor beide onderwijseenheden geldt dat ik omringd werd door fantastische teams met inspirerende mensen. Ook hun ervaringen en de vele gesprekken die we hebben gehad, zijn verweven in dit boek.

Voor dit boek en voor mijn onderwijsdenken in bredere zin krijg ik verder veel inspiratie van de volgende denkers: de filosofen Gert Biesta, Ronald Barnett, Norman Jackson, David Orr, Rosi Braidotti, Karen Barad en John Dewey. Maar ook van transitiekundigen zoals Derk Loorbach en Jan Rotmans, de regeneratieve² ontwerper Daniel Christian Wahl en de antropologen Anna Tsing en Robin Wall Kimmerer. Daarnaast hebben de dialogen met mijn promotoren Arjen Wals, Kim Poldner en Ellen Sjoer een grote rol gespeeld in mijn (onderwijs)denken. Hun gedachtegoed is dan ook (impliciet) verweven in de teksten, dialogen en perspectieven in dit boek.

Ik hoop dat dit boek voor jou net zo betekenisvol mag zijn als het voor mij was om samen te stellen. En mocht je willen doorpraten: ik ben altijd bereikbaar om te nerden over onderwijs of duurzaamheid, en ben te verleiden tot workshops, lezingen en presentaties in ruil voor vegan snacks.

---

1 Dit vak was tevens een casus voor mijn proefschrift (Van den Berg, B. 2023, Chapter 3).

2 Simpel gezegd is regenereren het herstellen – en verder brengen - van iets dat kapot is gemaakt. Regeneratief onderwijs richt zich op het herstellen en doen ontplooiën van twee gerelateerde zaken: de aarde en de menselijke natuur.

Introductie

Educatie in tijden van systeemcrisis

Het is je vast niet ontgaan: we bevinden ons in een systeemcrisis. De mensheid overschrijdt de sociale en ecologische grenzen van wat de aarde aan kan en dat zien we overal om ons heen (e.g., Raworth, 2016; Wahl, 2016). Denk aan de problemen rond stikstof, woningnood, schulden, emigratie, voedsel, energie, gezondheid, zorg en onderwijs. Alles wat we momenteel zien, voelen, meten en meemaken, is voor mij een teken dat het huidige paradigma ontoereikend is. Het wereldbeeld van de mens als superieur wezen, boven al het andere leven, brengt ons in de problemen. Het levert een (te) grote focus op individualisme en monetaire welvaart op, ten koste van het collectieve welzijn (Klomp & Oosterwaal, 2021). Dus het is tijd voor een ander paradigma. We moeten met ons denken weg van een destructieve, lineaire en mensgerichte manier van leven, richting een regeneratieve, circulaire en ecologische balans tussen de mens en de rest van de planeet. Ik denk dat we, om een eerlijke relatie met de rest van het leven op te bouwen, op sommige plekken van de planeet, waaronder hier in Nederland, onze drang naar meer moeten vervangen door de keus voor minder.

Dit idee zorgt natuurlijk voor frictie. Want gehoor geven aan collectieve langetermijnnoodzaken, zet meestal onze individuele kortetermijnbelangen op de tocht. Neem bijvoorbeeld het Nederlandse voedselsysteem; aan de ene kant zijn we een hyperefficiënte globale speler en aan de andere kant een enorme vervuiler. Nadat de overheid de stikstofplannen presenteerde, was de reactie ongeloof en protesten. Afscheid nemen van bestaande paden en bedrijfspraktijken is pijnlijk, en de onzekerheid die ervoor in de plaats komt lijkt ondraaglijk. Maar om ons land op de lange termijn te voorzien van gezonde voeding, zonder afbreuk te doen aan de natuur, is transitie naar een natuurinclusief en regeneratief voedselsysteem vereist. Dit is slechts een voorbeeld van een transitieweerstand. Andere zijn er bijvoorbeeld in de energiesector, waar de noodzaak om sneller te bewegen richting hernieuwbare energiebronnen buiten kijf staat. Maar door het conflict tussen Oekraïne en Rusland, laten we toch de kolen- en gascentrales op volle toeren draaien. Omdat dit op de korte termijn goedkoper is of gezien wordt als 'nodig'. Zo zijn er nog talloze voorbeelden op het gebied van zorg, wonen, bestuur, onderwijs, digitale technieken en mobiliteit. Doorgaan op de oude manier kan niet, maar iets anders doen vinden we lastig. En dat is nuttig voor bijvoorbeeld politici en bedrijfsleiders: die kunnen nog even afwachten met in transitie gaan, de verantwoordelijkheid voor echte betekenisvolle verandering nog even

afschuiven. Ook al is zeker niet iedereen er even schuldig aan³ - het resultaat is dat we collectief moreel aan het falen zijn. Tegenover onszelf in de nabije toekomst met bijvoorbeeld toenemende onvoorspelbare weersituaties, tegenover de (honderden) miljoenen mensen die klimaatvluchteling zullen worden, tegenover onze nakomelingen en al het andere leven waarmee we deze planeet tijdelijk delen.⁴

De filosoof Daniel M. Haybron (2008) waarschuwt voor een toekomst waarin de schaamte voor ons huidige gedrag overweldigend is tegen 2050. En nu al ervaren steeds meer mensen zo'n moment waarin de existentiële realiteit van de systeemcrisis ons raakt (Albrecht, 2019). De vakgebieden van ecopsychologie, pedagogiek en filosofie⁵ zijn al volop bezig met dit emotionele landschap in kaart te brengen en mensen te ondersteunen in het navigeren hiervan (e.g. Albrecht, 2019; Misiaszek, 2020; Roszak, Gomes en Kanner, 1995). Deze perspectieven komen samen in het perspectief dat wij als mens onderdeel zijn van, en verweven zijn met, een groter web van het leven. En dat het onderdrukken van deze realiteit grote (psychologische) problemen doet opborrelen (Hathaway, Cole & Poland, 2019). Dit gaat gepaard met sterke emoties zoals woede, schaamte en boosheid en ... hoop. Inderdaad, ruwweg zijn er twee reacties. De eerste is de weg van apathie. Namelijk: 'Ik kan er toch niks aan doen', of: 'Het is zo'n groot probleem, dat moet de politiek oplossen. Het maakt niet uit wat ik in mijn eentje doe.' Als je dit boek leest ga ik ervan uit dat jij niet voor deze weg kiest, maar voor de weg van actie. Gerichte, liefdevolle en hoopvolle actie om iets aan de staat van de wereld te doen. Want velen van ons zijn het onderwijs ingegaan om een positieve en waardevolle bijdrage te leveren aan de toekomst, via onze studenten. In tijden van systeemcrisis vraagt ons vak om meer dan alleen het overdragen van (achterhaalde) kennis en kunde binnen een aftakelend systeem. Immers, als de kennis en kunde die we al in pacht hebben de sleutel is in transities, hadden we al een rechtvaardigere realiteit. Zoals Einstein zei: "*We cannot solve our problems with the same thinking we used when we created them.*" Er zijn gerichte, liefdevolle en hoopvolle acties nodig om, ook met ons onderwijs, bij te dragen aan transformatie van de systemen. Iedereen zal zich daarbij aangetrokken voelen tot een ander onderdeel van de systeemcrisis, en

---

3 Het is lastig om dit te kwantificeren maar ruwweg zijn de rijkere landen verantwoordelijk voor het leeuwendeel van klimaatdestabilisatie. Binnen rijkere landen is een vuistregel dat hoe rijker de individuen zijn, hoe groter hun impact op deze destabilisatie is.

4 Een goede bron om te leren hoe we betere (voor)ouders kunnen zijn is 'The Good Ancestor: How to Think Long Term in a Short-Term World' van Roman Krznaric (2021).

5 Deze referenties en vakgebieden zijn ook rijke bronnen voor didactiek en pedagogiek voor meer natuur-inclusieve en levensbevorderende vormen van onderwijs.

dat is prima (e.g. Schwittay, 2021). We hebben in complexe tijden actie nodig op alle fronten en door meerdere systeemlagen.⁶

Een van de fronten waarop we in het onderwijs een grote bijdrage kunnen leveren, is het pedagogische aspect. Anders gezegd: hoe wij handelen in onderwijscontexten. Het leven in deze onzekere tijden van transitie heeft een negatieve impact op de levenskwaliteit, ook voor jongeren. Zo is er al jaren een welzijnsprobleem in het (hoger) onderwijs, en neemt het aantal mensen met klimaatgerelateerde ongerustheid of depressie razendsnel toe (e.g. Dopmeijer et al., 2021). Sommigen vertalen deze emoties in activisme terwijl anderen juist manieren zoeken om zichzelf af te leiden of te verdoven. Hoewel het moeilijk is om een causaal verband aan te tonen tussen de staat van de wereld en de mentale staat van jongeren, durf ik te stellen dat een substantieel deel van de (mentale) gezondheidsproblematiek stamt uit de disbalans tussen de mens en rest van de wereld. Wat in elk geval duidelijk is, is dat het aanpakken van de systeemcrisis niet alleen een kwestie is van verandering buiten onszelf. Wellicht zijn transformaties van ons innerlijk nog het hardst nodig (e.g. Lotz-Sisitka et al., 2015; Ives et al., 2019). Een verandering van onze focus en drijfveren van individuele welvaart naar het collectieve en relationele welzijn. Een complete shift in hoe wij naar onze plek in de wereld kijken en naar de verantwoordelijkheid die deze positie met zich meebrengt.

Er zijn al vele voorbeelden van onderwijsacties die in dienst zijn van een florerende toekomst. In dit boek exploreer ik hoe er binnen de hogescholen en universiteiten van ons land⁷ weerstand wordt geboden aan de dominante destructieve krachten. En hoe de zoektocht verloopt naar alternatieve, meer duurzame manieren om aan de slag te gaan met de systeemcrisis. Tevens vormt dit boek een open uitnodiging aan alle onderwijzers in Nederland om zich in en via hun onderwijs te bemoeien met de systeemcrisis. Misschien ben je allang bezig met dit soort pionierswerk, of misschien is dit de eerste keer dat je in aanraking komt met deze ideeën. Waar je ook bent in je eigen persoonlijke onderwijsreis, ik hoop dat ik je in dit boek elementen kan aanreiken die

---

⁶ Het is belangrijk om hierbij te benadrukken dat geen enkele onderwijzer, of zelfs instelling, de systeemcrisis kan oplossen. Maar als genoeg van ons hiermee engageren hebben we een kans om bij te dragen.

⁷ Het is belangrijk om te benadrukken dat er vergelijkbare transitieën plaatsvinden in de andere onderdelen van het Nederlandse onderwijssysteem, zoals het primair onderwijs, voortgezet onderwijs, speciaal onderwijs en mbo. Mijn onderzoek richt zich vooral op het hbo en wo. Het is mogelijk dat de lessen en verhalen ook relevant zijn voor andere onderdelen van het onderwijssysteem.